

MALWINA KOBYLAŃSKA

KGHM CUPRUM sp. z o.o. Centrum Badawczo-Rozwojowe, Wrocław, Polska
KGHM CUPRUM Ltd. Research & Development Centre, Wrocław, Poland

ŁUKASZ GAWOR

Politechnika Śląska, Gliwice, Polska
Silesian University of Technology, Gliwice, Poland

Problematyka przeobrażeń przestrzennych w procesach rewitalizacji terenów poprzemysłowych

Aspects of Spatial Transformations in the Processes of Revitalization of Brownfields

Streszczenie: Studia nad atrakcyjnością turystyczną krajobrazów i regionów coraz częściej obejmują również analizy krajobrazów przemysłowych i poprzemysłowych, w tym po dawnej działalności eksploatacyjnej. W przypadku obiektów poprzemysłowych zlokalizowanych na obszarach miejskich można ponadto mówić o tzw. nawarstwieniach historycznych, związanych z wpływem danego sektora przemysłu na architekturę i funkcjonowanie dzisiejszych miast. Zaniedbany krajobraz poeksploatacyjny lub zdewastowany wymaga działań o charakterze naprawczym, ale i daje możliwości dalszego jego kształtowania, np. poprzez adaptację w celu dostosowania do pełnienia nowych funkcji. Przedmiotem pracy jest analiza i ocena przeobrażeń przestrzennych związanych z procesami rewitalizacji terenów poprzemysłowych, zwłaszcza po działalności wydobywczej, w Polsce i na świecie, m.in. w zakresie waloryzacji obiektów i terenów pogórnich, szans i zagrożeń związanych z przekształceniami krajobrazu o tym charakterze oraz błędów w procesach rewitalizacji. W pracy zaproponowano metodykę postępowania z terenem poprzemysłowym w celu właściwego jego zagospodarowania, w oparciu o świadome zarządzanie realizacją polityki przestrzennej.

Abstract: Studies on tourist attractiveness of landscapes and regions often also comprise of the analysis of industrial and post-industrial landscapes, among them those previously exploited. In the case of post-industrial objects situated in urban areas there is also the connection with historical context i.e. the influence of the branch of industry on architecture and functioning of contemporary cities. Neglected or devastated post-exploitation landscape requires activities of restructuring character but also enables for its further shaping – e.g. through adaptation for new functions. The present paper analyses and assesses spatial transformations connected with revitalization of brownfields, particularly post-mining areas in Poland and around the world. In this context, the authors analyse the valorization of mining objects and areas, opportunities and threats connected with the transformation of landscape of such character, as well as mistakes in revitalization processes. Also proposed is the methodology of procedures regarding post-industrial area aimed at proper management based on realization of spatial policy.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy; obiekty pogórnice; przeobrażenia przestrzenne; rewitalizacja; tereny poprzemysłowe; waloryzacja

Keywords: brownfields; cultural landscape; post-mining objects; revitalization; spatial transformations; valorization

Otrzymano: 18 grudnia 2016

Received: 18 December 2016

Zaakceptowano: 8 lutego 2017

Accepted: 8 February 2017

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Kobyłańska, M., Gawor, Ł. (2017). Problematyka przeobrażeń przestrzennych w procesach rewitalizacji terenów przemysłowych. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 31(1), 68–80.

WSTĘP

Analizy atrakcyjności turystycznej krajobrazów i regionów coraz częściej obejmują również studia nad krajobrazami przemysłowymi i poprzemysłowymi, w tym po dawnej działalności wydobywczej. Krajobraz zmieniony – bardzo często znacznie – np. przez eksploatację górniczą, zwłaszcza odkrywkową, lub deponowanie odpadów (zwalowiąca pogórnice) również wymaga szczególnej ochrony i to prowadzonej w sposób ciągły, ze względu na zachodzące w nim procesy naturalne (geologiczne i geomorfologiczne) oraz antropogeniczne (dotyczące ingerencji człowieka w system środowiska przyrodniczego, związanej z przemysłem wydobywczym). Procesy te w poprzemysłowym krajobrazie wzajemnie na siebie oddziałują. Krajobrazy poprzemysłowe są również, dzięki dominacji elementów antropogenicznych, krajobrazami kulturowymi ukształtowanymi historycznie, stanowiącymi dowód osiągnięć człowieka i charakteryzującymi się odrębnością regionalną. Zaniedbany krajobraz poeksploatacyjny lub zdezastrowany wymaga działań o charakterze naprawczym, ale i daje możliwości dalszego kształtowania przestrzeni, np. poprzez adaptację w celu dostosowania do pełnienia nowych funkcji.

Celem pracy jest przeprowadzenie analizy i oceny przeobrażeń przestrzennych związanych z procesami rewitalizacji terenów poprzemysłowych, zwłaszcza po działalności eksploatacyjnej w Polsce i na świecie, m.in. w zakresie waloryzacji obiektów i terenów pogórnicych, szans i zagrożeń związanych z przekształceniami krajobrazu o tym charakterze oraz błędów w procesach rewitalizacji. Podejście zgodne z zaproponowaną metodyką postępowania z terenem poprzemysłowym może być czynnikiem sprawczym nowej jakości krajobrazu kulturowego.

REWITALIZACJA A PRZYWRACANIE WARTOŚCI TERENOM POPRZEMYSŁOWYM W POLSCE

W celu usystematyzowania stosowanej terminologii przedstawiono analizę definiowania oraz znaczenia kluczowych pojęć, takich jak: rewitalizacja, rekultywacja i adaptacja.

Pomimo rozpowszechnienia pojęcia rewitalizacja w Polsce w ostatnich kilku latach, jej definicja została wprowadzona do polskiego prawa dopiero pod koniec 2015 roku. Zgodnie z ustawą z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji, pojęcie to oznacza proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji (Ustawa...). Potocznie rewitalizacja (łac. *re* – na powrót + *vita* – życie = ożywienie) rozumiana jest jako działania realizowane po procesie rekultywacji, prowadzone zgodnie z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego danego terenu, o ile taki plan istnieje.

W przeciwieństwie do rekultywacji, rewitalizacja nie jest obecnie prawnym obowiązkiem przedsiębiorcy górniczego, mimo że ze względu na jakość procesu

rekultywacji czasem wskazane byłoby, aby ten sam podmiot (jeśli jest właścicielem gruntu objętego rekultywacją) zajął się dalszym jego zagospodarowaniem i procesem rewitalizacji. Niestety, jak wskazują statystyki GUS, w Polsce rekultywowanych jest średnio ok. 3,3% gruntów zdegradowanych i zdewastowanych, a zagospodarowuje się jedynie ok. 1,1% tych gruntów (*Ochrona Środowiska...*, 2015).

Należy podkreślić, że zagospodarowanie zreakultwowanego terenu zazwyczaj leży w kompetencji takich podmiotów, jak nadleśnictwo, gmina czy inwestor prywatny, ale żadne regulacje prawne nie precyzują czynności, które należy wykonać w ramach procesu rewitalizacji. Ponadto rewitalizację cechuje umowność terminu jej przeprowadzenia, gdyż nie istnieje limit ustawowy zakończenia procesów rewitalizacyjnych, podczas gdy dla rekultywacji terminem prawnie narzuconym jest pięć lat od zaprzestania działalności górniczej. Różnice w procesie rekultywacji i rewitalizacji dotyczą również zakresu terytorialnego – rekultywacja odbywa się do granicy niekorzystnego przekształcenia terenu, a rewitalizacja dotyczy z reguły obszarów rozległych, z uwagi na wzajemne powiązania, i nie ogranicza się tylko do obszarów pogórnich (Kasztelewicz, 2012).

Coraz częściej stosowanym określeniem odnoszącym się do rekultywacji i zagospodarowania, często używanym zamiennie z pojęciem rewitalizacja, jest adaptacja (łac. *adaptatio* – dostosowanie, przystosowanie), którą definiuje się jako „proces przystosowujący tereny poeksploatacyjne do pełnienia nowych funkcji, z wykorzystaniem atrakcyjności środowiska przyrodniczego oraz elementów antropogenicznych powstałych w wyniku prowadzonej działalności wydobywczej” (Pietrzyk-Sokulska, 2005). Najlepszym uzasadnieniem dla stosowania pojęcia „adaptacja” w stosunku do obszarów pogórnich jest przykład wyrobisk odkrywkowych, dla których pojęcie „rewitalizacja” wydaje się bezzasadne, gdyż nie ma możliwości przywrócenia takich wyrobisk do stanu pierwotnego, przed eksploatacją. Podobnie ma się sytuacja ze zwałowiskami pogórnymi, które w celu przywrócenia środowiska do stanu pierwotnego musiałyby ulec całkowitej rozbiórce.

Do podobnych wniosków doszedł Marciniak, zbierając dostępne definicje rewitalizacji w jedną, według której pojęcie to oznacza „system zmian dokonywanych na terenach zdegradowanych, który ma na celu ożywienie danego obszaru poprzez odbudowę, pobudzenie istniejącej tkanki i wzmocnienie istniejących funkcji” (Marciniak, 2009), a więc związane jest zasadniczo tylko z czynnościami o charakterze naprawczym. Tymczasem nadanie nowych funkcji obiektom i terenom poeksploatacyjnym stanowi przedmiot i treść procesu adaptacji. Co więcej, negatywnie kojarząca się degradacja danego obiektu lub terenu nie stanowi warunku koniecznego dla rozpoczęcia adaptacji, jak to ma miejsce przy rewitalizacji. Planowanie adaptacji może więc rozpocząć się już na etapie funkcjonowania danego zakładu górniczego.

W przypadku pierwszej składowej adaptacji – rekultywacji – podmiotem odpowiedzialnym jest, jak wspomniano wcześniej, przedsiębiorca górniczy, a w przypadku drugiej składowej – zagospodarowania – podmiot odpowiedzialny nie jest określony. Może więc być nim ten sam przedsiębiorca, który prowadził na danym terenie działalność wydobywczą, organ samorządowy lub inwestor prywatny, realizujący proces zagospodarowania nawet wiele lat po przeprowadzeniu rekultywacji, zgodnie z obowiązującym programem rewitalizacji¹. W takim ujęciu te same obiekty lub ich cechy,

¹ Zgodnie z art. 52 ustawy o rewitalizacji do dnia 31 grudnia 2023 roku gminy mogą posiadać zarówno lokalne programy rewitalizacji, jak i gminne programy rewitalizacji; po tej dacie możliwe będzie posługiwanie się jedynie gminnymi programami rewitalizacji.

np. krajobrazowo atrakcyjna półka skalna kamieniołomu, w kontekście rewitalizacji (płaszczyna przyrodnicza) stanowiące formy zniszczone, zdegradowane działalnością górniczą, w kontekście adaptacji (płaszczyna funkcjonalna) stanowiąc mogą jej podstawę, tworząc walory przyciągające potencjalnych odwiedzających.

MODELE PRZEKSZTAŁCEN TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH

Ze względu na specyfikę oraz różnorodność terenów poprzemysłowych uznano za zasadne przedstawienie i charakterystykę modeli przekształceń wspomnianych obszarów.

Jednym z głównych problemów związanych z procesami rewitalizacji obszarów poprzemysłowych i ich ochroną jako zabytków dziedzictwa kulturowego, jest precyzyjna i selektywna ocena tych obiektów pod kątem możliwości ich zagospodarowania. Związana jest ona z określeniem wartości obiektów, np. geologicznych i pogórnich, a czasem całych zespołów krajobrazowych regionu poprzemysłowego, jako specyficznych zasobów. Ocena danego obszaru rzutuje zatem na zakres planowanych na nim prac. Biorąc pod uwagę charakter działań rewitalizacyjnych i zakres adaptacji, wyróżnić można trzy główne modele przekształcenia terenu.

Pierwszy z nich służy wykorzystaniu turystycznemu obiektów o wysokich walorach zabytkowych, z zachowaniem funkcji, jakie pełniły. Przykładem może tu być Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi Wielkiej (oddział Muzeum Techniki i Przemysłu NOT w Warszawie) z największym w Polsce kołem wodnym o średnicy 9 m, służącym jako napęd dla walcarek (woj. świętokrzyskie) oraz Muzeum Archeologiczne i Rezerwat „Krzemionki” w Sudole, z kompleksem prehistorycznych kopalń krzemienia pasiastego (woj. świętokrzyskie) (fot. 1).

Drugi model przekształceń terenu poprzemysłowego służy jego przystosowaniu do pełnienia nowych funkcji – wyłącznie przemysłowych albo przemysłowych w połączeniu z innymi, np. edukacyjnymi, rekreacyjnymi itd. Może tu zachodzić duży, średni lub mały związek z dawną tkanką przemysłową terenu. Wśród przykładów można wymienić Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny na terenie byłej KWK „Niwka-Modrzejów”, o powierzchni prawie 12 ha, czy Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice” powstałe na terenach byłej KWK „Gliwice”, o powierzchni ok. 15 ha.

Trzeci model przekształceń analizowanych terenów związany jest z likwidacją spuścizny poprzemysłowej i przystosowaniem terenu do pełnienia zupełnie nowych funkcji, bez związku z dawną tkanką przemysłową. Przykładem tego rodzaju przekształcenia jest największa na świecie krajobrazowa rzeźba w kształcie kobiety, uformowana z ok. 1,5 mln ton zwalów pokopalnianych odpadów z byłej kopalni węgla w Shotton w prowincji Northumbria w Wielkiej Brytanii. Inicjatorem i twórcą projektu był architekt krajobrazu Charles Jencks. Wymiary rzeźby to: 400 m długości, 34 m wysokości. Zwiedzanie odbywa się ścieżką o długości 1162 m. Projekt rozpoczął się w 2010 roku, a otwarcie parku dla odwiedzających miało miejsce jesienią 2012 roku (Escobar, 2013).

Jak widać na powyższych przykładach, dziedzictwo przemysłowe, w tym górnicze, z jednej strony tworzy fundament narodowej i regionalnej tożsamości, a z drugiej nie stanowi dziś już tylko przedmiotu ochrony, ale aktywa, których umiejętne wykorzystanie wpływa na rozwój gospodarczy i stanowi o przewadze konkurencyjnej danego regionu.

Fot. 1. Rekonstrukcja wyrobiska kopalni krzemienia pasiastego (typ kopalni niszowej) sprzed 5000 lat w Muzeum Archeologicznym „Krzemionki”

Źródło: fot. M. Kobylańska

PROBLEMATYKA WALORYZACJI OBIEKTÓW I TERENÓW POGÓRNICZYCH POD KĄTEM REALIZACJI PROCESU ADAPTACJI

Metody oceny wartości obiektów pogórnictwa związane są z wyborem kierunku rekultywacji. Metody odnoszące się do waloryzacji takich obiektów oraz oceny możliwości i rodzaju działań rewitalizacyjnych można podzielić na:

- metody oceny abiotycznych elementów przyrody – wyniki takich ocen mają szczególne znaczenie dla przedsięwzięć geoturystycznych, ponieważ stanowią bazy danych geostanowisk (Miśkiewicz, 2009); ocen takich dokonuje się pod względem: wartości merytorycznej, dostępności do zwiedzania oraz wartości dydaktycznej (Alexandrowicz, Kućmierz, Urban, Otęska-Budzyn, 1992),
- instrumenty i metody jakościowej analizy oraz oceny projektów rewitalizacji, np. opracowana w 2007 roku w ramach europejskiego programu URBACT metoda QAT HOUS-ES, której wyróżnikiem jest całkowite oddzielenie oceny technicznej projektu od wpływu subiektywnych czynników politycznych (Bury, 2010),
- waloryzację krajobrazu pogórnictwa, najczęściej stosowaną przy obiektach i ich zespołach po odkrywkowej eksploatacji złóż surowców skalnych – metodą taką jest metoda jednostek i wnętrz krajobrazowych (Dąbrowska-Budziło, 2008),
- metody oceny ogólnej wartości środowiska przyrodniczego, zwłaszcza jego wartości użytkowej, m.in. metody: efektów produkcyjnych, nakładów prewencyjnych i kosztów restytucyjnych, kapitału ludzkiego (Czaja, Fiedor, 1999),

- waloryzację wyrobisk podziemnych, stosowaną dla oceny ich wartości zabytkowej oraz możliwości zagospodarowania turystycznego (np. metoda Zalewskiego-Strzeleckiego – Z-S), której nadrzędnym celem jest ochrona wartościowych obiektów oraz ocena stanu górotworu i jego zabezpieczenie pod kątem zapewnienia bezpieczeństwa osób znajdujących się na wyrobiskach (Tajduś, Lasoń, Chmura, 2007),
- systemy informacji przestrzennej na bazie technologii GIS do oceny stanu i potencjału terenów przemysłowych, związane z waloryzacją użytkową (funkcjonalną), m.in. Ogólnodostępna Platforma Informacji „Tereny przemysłowe i zdegradowane” (OPI-TPP), mająca stanowić portal dziedzinowy Otwartego Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej (ORSIP) (Bondaruk, Pilch, Zawartka, 2014).

W dużej części ww. metod do ocen wykorzystuje się metodę bonitacyjną (bonitacji punktowej), w której określonym cechom obiektów przypisuje się wartości punktowe, a ocena łączna obiektu powstaje ze zsumowania ocen częściowych, nadanych według natężenia określonych zjawisk (Syposz-Łuczak, 2008). Drugą grupę metod stanowią metody związane z waloryzacją w granicach jednostek naturalnych – geokompleksów (Richling, 1982). Taka metodyka jest wskazana w badaniach dotyczących turystyki i rekreacji przy waloryzacji atrakcyjności wizualnej krajobrazu, np. kamieniołomu, warunkującej jego estetyczną wartość oraz przydatność terenu do określonych form aktywności odwiedzających i planowania infrastruktury turystycznej (Piaseczna, 2011).

W metodyce oceny turystycznych walorów rzeźby terenu stosuje się dwa podejścia: krajobrazowo-estetyczne oraz praktyczne. W pierwszym z nich przedmiotem oceny jest przede wszystkim wizualna atrakcyjność krajobrazu, natomiast w drugim – cechy rzeźby terenu mające wpływ na dane formy turystyki i rekreacji. Są one oceniane jako korzystne lub niekorzystne dla danej działalności (Słowik, Witt, 2008). Metody waloryzacji atrakcyjności turystycznej obiektów geologicznych i pogórnicych nacechowane są wysokim subiektywizmem związanym z trudnościami parametryzacji oceny walorów takich obiektów.

Ze względu na fakt subiektywnego odbierania i oceny krajobrazu, mogący utrudniać ocenę jego przydatności dla danych celów, zaleca się partycypację ekspertów w procesie ewaluacji, zwłaszcza rozległych rejonów poeksploatacyjnych (Malewski, 1998; Ostręga, 2004). Bardzo często decyzje o kierunku zagospodarowania terenu pogórnicych nie są powiązane z fachową oceną walorów geologicznych danego obiektu/przestrzeni, które mogą mieć wysoką wartość naukową i edukacyjną, a wejściowe informacje m.in. o stanie środowiska, nieoparte szczegółowymi badaniami, traktowane są marginalnie (Myga-Piątek, Nita, 2008).

Przy ocenie potencjału krajobrazu pogórnicych w pierwszym etapie procesu jego rewitalizacji należy szeroko spojrzeć na dziedzictwo tego przemysłu w kontekście regionalnym. Wraz z wieloletnim, a czasem wielowiekowym, rozwojem górnictwa na danym obszarze poza krajobrazem przeobrazeniu ulegały również pokrewne gałęzie przemysłu, takie jak infrastruktura transportowa, przeróbcza, usługowa, a także relacje społeczne. Powiązania te widać wyraźnie na Górnym Śląsku, będącym przez ponad 200 lat motorem napędowym techniki w Europie. Każdy element tego krajobrazu posiada swoją tradycję i przestrzenne uzasadnienie, co świadczy o „głębi” górnośląskiego krajobrazu kulturowego (Ruszkowski, 2010).

Rozpoznanie walorów pozostałości wszystkich zmian, jakie wniosło górnictwo w danym regionie (środowiskowych, przestrzennych, ekonomicznych, społecznych), jest podstawą docenienia oraz zachowania różnorodności materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Jak podkreśla Wójcik, istotą działania na rzecz zachowania zabytków w ogóle jest dostrzeganie walorów i ochrony jednych form, konserwacji i rewaloryzacji drugich i wreszcie również kreacji nowych, ale dostosowanych do otoczenia. W praktyce w niemal każdym wnętrzu krajobrazowym mamy do czynienia z potrzebą stosowania jednocześnie wszystkich wymienionych działań (Wójcik, 2005). Jeśli zaś transformacja krajobrazu powoduje, że krajobraz zdegradowany działalnością górniczą pozostaje nadal żywy, możemy mówić o osiągnięciach nauki i techniki w architekturze i architekturze krajobrazu² (Prigann, Strelow, David, 2004).

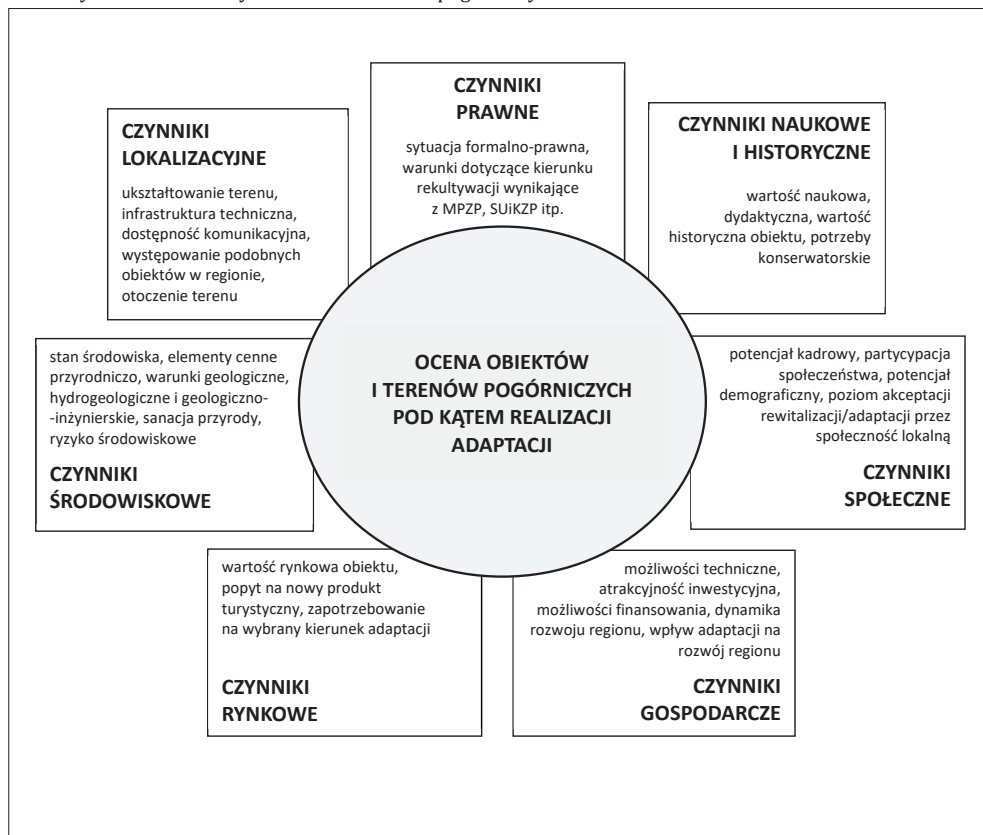
W procesie oceny obiektów i terenów pogórnicznych pod kątem realizacji projektu ich adaptacji należy wziąć pod uwagę wiele uwarunkowań i czynników, które można pogrupować następująco (Kobyłańska, 2014):

- czynniki lokalizacyjne – ukształtowanie terenu, infrastruktura techniczna, dostępność komunikacyjna, występowanie podobnych obiektów w regionie, otoczenie terenu,
- czynniki prawne – sytuacja formalno-prawna obiektu/terenu, zapisy i warunki dotyczące kierunku rekultywacji wynikające z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego,
- czynniki naukowe i historyczne – wartość naukowa, dydaktyczna (geologia, litologia, mineralogia, paleontologia), istniejące zagospodarowanie, wartość historyczna obiektu, znaczenie w kontekście dziedzictwa kulturowego, możliwość wyeksponowania walorów, np. geologicznych, potrzeby konserwatorskie,
- czynniki środowiskowe – stan środowiska, elementy cenne przyrodniczo, warunki geologiczne, hydrogeologiczne, przeprowadzone działania rekultywacyjne, cechy i walory związane ze środowiskiem przyrodniczym, sanacja przyrody, wpływ obiektu pogórniczego oraz skutków adaptacji na środowisko naturalne, ryzyko środowiskowe,
- czynniki rynkowe – wartość rynkowa obiektu, popyt na nowy produkt turystyczny, zapotrzebowanie na wybrany kierunek adaptacji,
- czynniki gospodarcze – możliwości techniczne adaptacji, atrakcyjność inwestycyjna, możliwości finansowania inwestycji i zarządzania nowym produktem, dynamika rozwoju regionu, wpływ adaptacji na rozwój regionu,
- czynniki społeczne – potencjał kadrowy, partycypacja społeczeństwa w wyborze kierunku transformacji krajobrazu jako dobra publicznego, potencjał demograficzny (mieszkańcy i turyści), poziom akceptacji rewitalizacji/adaptacji przez społeczność lokalną.

Różnorodność ww. czynników wskazuje, że rewitalizacja terenów pokopalnianych wiąże się z przeobrażeniem przestrzennym w wielu aspektach, m.in.: planowania przestrzennego, urbanistycznym, technicznym, środowiskowym, ekonomicznym, gospodarczym, społecznym, prawnym i kulturowym (ryc. 1).

² Zagadnienia te są związane z pojęciem „estetyki ekologicznej”, opierającym się na odczuwaniu przez człowieka osadzenia w danym otoczeniu.

Fot. 1. Ryc. 1. Zakres oceny obiektów i terenów pogórniczych

Źródło: opracowanie własne

SZANSE I ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z PRZEOBRAŻENIAMI PRZESTRZENNYMI NA TERENACH POKOPALNIANYCH

Biorąc pod uwagę dynamiczny rozwój turystyki i liczbę projektów związanych z nadawaniem obiektom/terenom po działalności górniczej nowych funkcji, należy zwracać uwagę, czy adaptacja krajobrazów pogórniczych nie generuje tworzenia krajobrazów sztucznych, często kreowanych właśnie na potrzeby turystyki i rekreacji. Tendencja ta, stojąca w opozycji do idei ochrony dziedzictwa postindustrialnego i zasad zrównoważonego rozwoju, coraz bardziej widoczna jest w turystyce w ogóle, gdyż nowoczesność i komercja, wchodząc w coraz więcej aspektów życia człowieka współczesnego, wnikają również coraz głębiej w kulturę oraz otoczenie społeczne. Kreowanie zupełnie nowych obiektów i atrakcji, bez zachowania dawnej, zabytkowej tkanki, bądź nawiązania do niej, wpływa na zacieranie się krajobrazu kulturowego. Dla przykładu w Krakowie w trakcie procesu rewitalizacji nie pozostawiono żadnego z dawnych obiektów, tworząc Galerię Krakowską, lub prawie całkowicie zatarto wygląd dawnych obiektów w procesie budowy Parku Handlowego „Zakopianka”.

Kolejną tendencją związaną z gospodarką na terenach pogórniczych, przez niektórych uznawaną za niekorzystną, jest mnożenie loftów, galerii handlowych i osiedli

deweloperskich. Za pozytywne przykłady ochrony dziedzictwa górniczego w postaci zabytkowych osiedli robotniczych uznać należy osiedla Nikiszowiec i Giszowiec w Katowicach, będące interesującymi obiektami na Szlaku Zabytków Techniki województwa śląskiego. Wśród czynników składających się na przewagę konkurencyjną tego produktu turystycznego, obok interesującej szeroko zakrojonej promocji³, podkreślić należy łączenie obiektów w jedną trasę – szlak turystyczny. Działania takie powinny być planowane już na etapie oceny obiektów i terenów postindustrialnych, a polecane są ze względu na efekt synergii, jaki mogą wytworzyć, oraz szeroki wpływ na rozwój gospodarczy i społeczny w skali regionalnej i ponadregionalnej.

Innym problemem o charakterze społecznym i ekonomicznym, związanym z procesami rewitalizacji obszarów poprzemysłowych, w tym pogórnicznych, jest obecnie gentryfikacja, czyli nagła zmiana charakteru miasta, związana z przepływem ludności z jednej jego części do innej, najczęściej zamożniejszej. Zakrojone na szeroką skalę działania rewitalizacyjne w obrębie większych aglomeracji sprzyjają bowiem przejmowaniu terenów miejskich przez klasy o wyższym statusie materialnym, co z kolei wpływa na wzrost cen nieruchomości i w konsekwencji odpływ mieszkańców o niższych dochodach.

Warto jednak dodać, że obserwowany w Polsce rozkwit masowych atrakcji turystycznych, które powstały na bazie obiektów poprzemysłowych, może prowadzić do tworzenia przypadkowych realizacji architektonicznych lub – paradoksalnie – niszczenia zabytkowych krajobrazów kulturowych na skutek zaburzenia pejzażu obiektami o niskiej wartości, np. parkami rozrywki jako atrakcjami kluczowymi, bądź też nowo powstałą infrastrukturą towarzyszącą tym obiektom, wprowadzającą architektoniczny chaos i wpływającą na niekorzystny wizerunek miejsca.

BŁĘDY W PROCESACH REWITALIZACJI I PROPOZYCJA METODYKI POSTĘPOWANIA

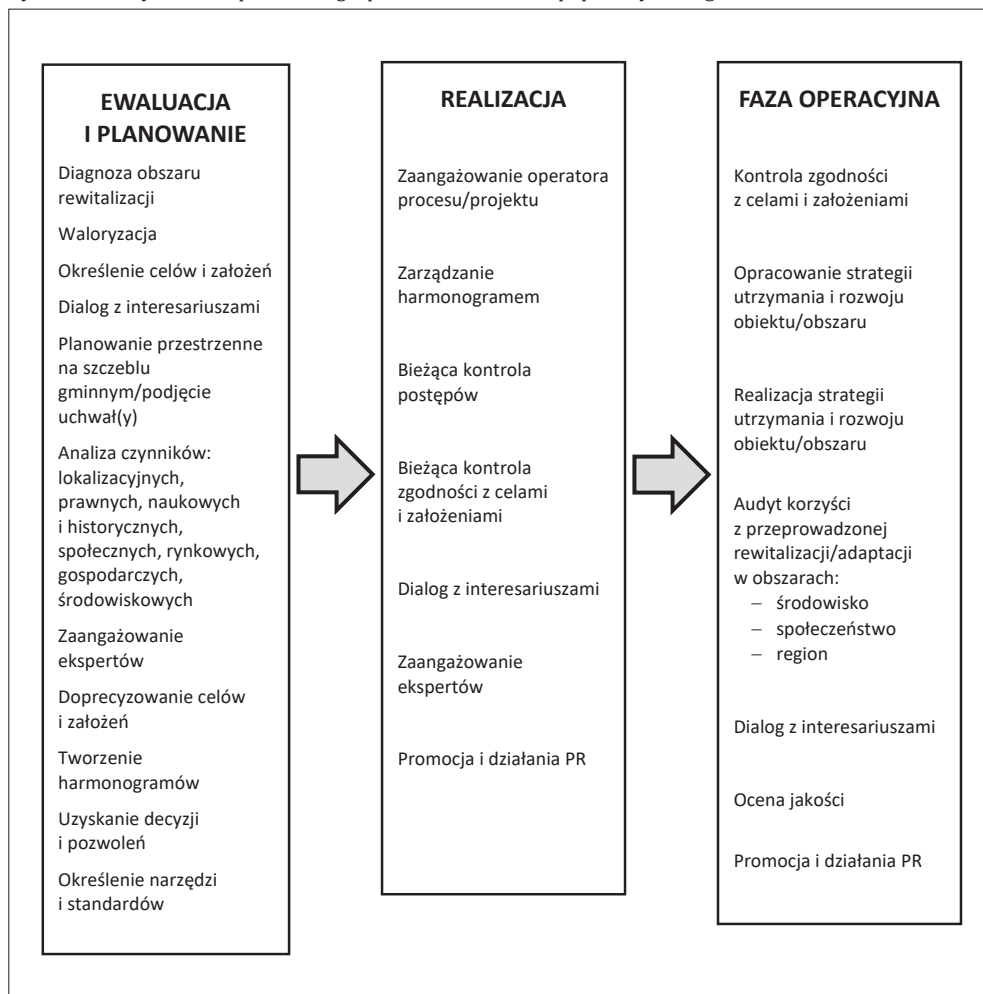
Podsumowując wcześniejsze rozważania i przykłady, do najważniejszych błędów w procesach rewitalizacji w opinii autorów należą:

- generowanie sztucznych krajobrazów,
- błędne cele i założenia przyjęte na etapie planowania,
- niewystarczający dialog z interesariuszami, głównie ze społecznością lokalną,
- zacieranie krajobrazu kulturowego,
- zaburzenie pejzażu obiektami o niskiej wartości i przypadkowe realizacje architektoniczne,
- niekorzystny wizerunek miejsca,
- brak kreacji otoczenia obiektu – brak spójności stylistycznej i architektonicznej,
- brak strategii utrzymania i rozwoju obiektu/obszaru – faza operacyjna,
- brak audytu korzyści z przeprowadzonej rewitalizacji/adaptacji – kontekst środowiskowy, społeczny i regionalny.

Aby zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia ww. błędów, przydatne okazać się może postępowanie zgodne ze schematem przedstawionym na ryc. 2.

³ Promocja Szlaku Zabytków Techniki obejmuje Industriadę – coroczne Święto Szlaku Zabytków Techniki, jedyny taki festiwal w Europie Środkowo-Wschodniej, który w 2016 roku objął: 1 dzień, 2 wieczory, 27 miast, 44 obiekty, 376 wydarzeń, 1800 artystów, 90 000 uczestników (Industriada, 2016).

Ryc. 2. Ramowy schemat procesu zagospodarowania terenu przemysłowego

Źródło: opracowanie własne

PODSUMOWANIE

Umiejętne zachowanie krajobrazu kulturowego na bazie obiektów przemysłowych, w tym pogórnicych, może wpływać na pozytywną zmianę profilu funkcjonalnego przestrzeni zdegradowanych, jednak wymaga nowoczesnego podejścia do planowania przestrzennego na szczeblu gminnym oraz świadomego kreowania bliższego i dalszego otoczenia takiego obiektu. Bardzo ważnym elementem procesu adaptacji, w praktyce często pomijanym, jest również audyt korzyści z przeprowadzonej adaptacji w kontekście środowiskowym (poprawa stanu środowiska), społecznym (pozytywny odbiór projektu przez społeczność lokalną) oraz regionalnym (krok w rozwoju regionu) (Pie-trzyk-Sokulska, 2005).

W procesie oceny obiektów i terenów pogórnich pod kątem realizacji projektu ich adaptacji należy wziąć pod uwagę wiele uwarunkowań i czynników. Wyróżniono osiem takich czynników: lokalizacyjne, prawne, naukowe, historyczne, społeczne, środowiskowe, rynkowe i gospodarcze. Różnorodność ww. czynników wskazuje, że rewitalizacja terenów pokopalnianych wiąże się z przeobrażeniem przestrzennym w wielu aspektach, m.in.: planowania przestrzennego, urbanistycznym, technicznym, przyrodniczym, ekonomicznym i kulturowym.

Zagospodarowanie terenu poprzemysłowego wymaga dogłębnej ewaluacji i planowania (w tym m.in. diagnozy i waloryzacji obszaru, analizy wyżej wymienionych czynników oraz określenia odpowiednich narzędzi i standardów), obejmuje fazę realizacji wraz z bieżącą kontrolą postępów i zgodności z celami i założeniami, a także fazę operacyjną, gdzie bardzo istotna jest realizacja strategii utrzymania i rozwoju danego obszaru oraz ocena jakości przeprowadzonej rewitalizacji, jak również działania promocyjne.

Literatura

References

- Alexandrowicz, Z., Kućmierz, A., Urban, J., Otęska-Budzyn, J. (1992). Waloryzacja przyrody nieożywionej obszarów i obiektów chronionych w Polsce. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Bondaruk, J., Pilch, A., Zawartka, P. (2014). System OPI-TPP – narzędzie wspomagające rewitalizację poprzemysłowych i zdegradowanych obszarów miejskich. W: J. Skowronek (red.). *Innowacyjne Rozwiązania Rewitalizacji Terenów Zdegradowanych*, Katowice: Instytut Ekologii Terenów Przemysłowych w Katowicach, Centrum Badań i Dozoru Górniczego Podziemnego Sp. z o.o. w Łędzinach, 311–318.
- Bury, K. (2010). Zastosowanie wielokryterialnej metody QAT w ocenie programów i projektów rewitalizacji. W: K. Skalski (red.). *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*. Kraków: Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 65–89.
- Czaja, S., Fiedor, B. (1999). Studium nad efektywnością zagospodarowania terenów poeksploatacyjnych surowców skalnych (aspekty prawne i ekonomiczne). W: J. Malewski (red.). *Zagospodarowanie wyrobisk – technologiczne, przyrodnicze i gospodarcze uwarunkowania zagospodarowania wyrobisk poeksploatacyjnych surowców skalnych Dolnego Śląska*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Dąbrowska-Budziło, K. (2008). Badanie opinii publicznej w studiach krajobrazowych. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 10, 543–551.
- Escobar, P.G. (2013). Geosynthetic solutions for Northumberlandia. *Geosynthetics*, 1(31), 26–35.
- Industriada (2016, 30 sierpnia). Pozyskano z <http://www.industriada.pl/Aktualnosci/Pokaz/514837/industriada-w-liczbach>
- Kasztelewicz, Z. (2012). Ekonomiczna rekultywacja i rewitalizacja terenów pogórnich. *Kopaliny*, 1, 16–20.
- Kobyłańska, M. (2014). *Model prognozowania efektywności przedsięwzięć geoturystycznych dla obiektów dziedzictwa górniczego*. Rozprawa doktorska. Wrocław: Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej.
- Malewski, J. (1998). Górnictwo i gospodarka zasobami ziemi. *Górnictwo Odkrywkowe*, 2–3.
- Marciniak, A. (2009). Rewitalizować czy adaptować obiekty pogórnice – rozważania teoretyczne. *Gospodarka Surowcami Mineralnymi*, 25(1), 137–145.
- Miśkiewicz, K. (2009). Problemy badawcze georóżnorodności w geoturystyce. *Geoturystyka*, 1–2(16–17), 3–12.
- Myga-Piątek, U., Nita, J. (2008). The scenic value of abandoned mining areas in Poland. *Acta Geographica Debrecina Landscape and Environment Series*, 2(2), 120–132.
- Ochrona środowiska 2015. *Rocznik statystyczny GUS* (2015). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

- Ostręga, A. (2004). *Sposoby zagospodarowania wyrobisk i terenów po eksploatacji złóż surowców węglanowych na przykładzie Krzemionek Podgórskich w Krakowie*. Rozprawa doktorska. Kraków: Biblioteka Główna Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.
- Piaseczna, J. (2016, 22 sierpnia). *Waloryzacja atrakcyjności wizualnej krajobrazu metodą bonitacji punktowej*. Pozyskano z http://www.puszcza-marianska.pl/index.php/opracowania_turystyka
- Pietrzyk-Sokulska, E. (2005). *Kryteria i kierunki adaptacji terenów po eksploatacji surowców skalnych – studium dla wybranych obszarów Polski*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN.
- Prigann, H., Strelow, H., David, V. (red.) (2004). *Ecological Aesthetics. Art in Environmental Design: Theory and Practise*, Berlin: Birkhäuser Verlag für Architektur.
- Richling, A. (1982). *Metody badań kompleksowej geografii fizycznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ruszkowski, J.M. (2010). Elementy krajobrazu przemysłowego czynnikiem destynacji turystycznej regionu. Studium na przykładzie „Szłaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego”. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 14, 283–295.
- Słowik, M., Witt, A. (2008). Rzeźba terenu. W: Z. Młynarczyk, A. Zajadacz. *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. Tom 1. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Syposz-Łuczak, B. (2008). Realizacja idei zrównoważonego rozwoju poprzez adaptację podziemnych wyrobisk górniczych dla celów turystycznych. W: Zarządzanie Krajobrazem Kulturowym. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 10, 431–436.
- Tajduś, A., Lasoń, A., Chmura, J. (2007). Wybrane problemy bezpieczeństwa przy udostępnianiu i adaptacji podziemnych wyrobisk dla ruchu turystycznego. *WUG Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie*, 4(152), 60–64.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. z 2015 r. poz. 1777).
- Wójcik, A.J. (2005). Zabytki techniki w ochronie i kształtowaniu krajobrazu przyrodniczego i kulturowego. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Górnictwo*, 269, 283–291.

Malwina Kobylańska, dr inż. Uczestniczyła w wielu projektach, głównie dotyczących ocen techniczno-ekonomicznych i raportów zasobowych dla potrzeb oceny możliwości zaangażowania inwestycyjnego KGHM Polska Miedź S.A. w projekty geologiczne i górnicze oraz monitorowania sytuacji światowego sektora metali nieżelaznych. Od kilku lat jest zaangażowana w prace związane z zagospodarowaniem obiektów dziedzictwa górniczego dla celów geoturystycznych. W 2015 roku uzyskała na Politechnice Wrocławskiej stopień doktora nauk technicznych w dyscyplinie: górnictwo i geologia inżynierska, w specjalności: ochrona środowiska i wykorzystanie dziedzictwa górniczego.

Malwina Kobylańska, Ph.D. Eng. She has participated in a number of projects, mostly related to technical and economic evaluations for assessing investment opportunities for the involvement of KGHM Polska Miedź SA in geological and mining projects and monitoring the situation of the global non-ferrous metals sector. For several years now, she has been involved in work related to development of mining heritage for geotourism purposes. In 2015 she obtained a Ph.D. from the Wrocław University of Science and Technology in the Faculty of Geoen지니어ing, Mining and Geology, specialising in environmental protection and utilization of mining heritage.

Adres/address:

KGHM CUPRUM sp. z o.o. Centrum Badawczo-Rozwojowe
Zakład Geologii
ul. gen. W. Sikorskiego 2-8, 53-659 Wrocław, Polska
e-mail: mkobylanska@cuprum.wroc.pl

Łukasz Gawor, dr nauk technicznych w dyscyplinie górnictwo i geologia inżynierska, adiunkt na Politechnice Śląskiej, mgr geografii, specjalność: kształtowanie i ochrona środowiska. Zainteresowania naukowe: sozologia górnicza, przepisy prawne dotyczące rekultywacji, rekultywacja i zagospodarowanie zwałowisk pogórnicych, geoturystyka. Inne zainteresowania: turystyka wysokogórska, wyprawy polarne, bieganie, narciarstwo biegowe.

Łukasz Gawor, Ph.D., assistant professor, Silesian University of Technology. Research interests: mining sociology, legal regulations regarding reclamation, reclamation and using of post mining dumping grounds, geotourism. Other interests: high mountain tourism, polar expeditions, running, ski running.

Adres/address:

Politechnika Śląska
Wydział Górnictwa i Geologii
Instytut Geologii Stosowanej
Zakład Geologii Złóż Węgla i Gospodarki Surowcami Mineralnymi
ul. Akademicka 2, 44-100 Gliwice, Polska
e-mail: lukasz.gawor@polsl.pl